

Ана СТОЛИЋ

„ЛАКШЕ ЈЕ НАЋИ ‘ЗАШТИТНИКА’ НЕГО ЗАШТИТУ“¹

Последице Великог рата и Друштво за заштиту девојака

Сажетак: Непосредно после успостављања мира и стварања Краљевине СХС 1918. године друштво у Србији било је суочено с бројним економским, социјалним и здравственим проблемима. Осим великих промена на политичком плану и извесног степена демократизације политичког живота, у друштву су се осећала превирања услед последица рата: сиромаштво, глад, болест, велики број деце без старања, популациона и „морална“ криза. Очекивања тек конституисаног женског покрета била су изневерена доношењем Устава 1921. године, јер њиме жене нису стекле грађанска и политичка права. У овом раду биће анализирана позиција две групе жена: младих девојака са друштвене маргине којима су биле потребне заштита и помоћ услед тешких животних околности у поратном добу и жена које су им посредством нове установе, *Друштва за заштитицу девојака*, у складу са „старим“, очекиваним родним неговатељичким улогама, ту помоћ пружале.

Кључне речи: Велики рат, Краљевина СХС, женски покрет, феминизам, *Друштво за заштитицу девојака*.

До осамдесетих година прошлог века у западној историографији постојала је сагласност да је Први светски рат био изузетно значајан за промену положаја жена на плану стицања грађанских и политичких права и успостављања друштвене и економске равноправности. Томе је допринео низ идеолошких и пропагандних концепата, али и фактографских показатеља: чињеница да су жене одржале позадински фронт и освојиле многа занимања која су им раније била недоступна, да су у неким државама током (Русија) и непосредно после рата (Велика Британија, Холандија, Немачка, Аустрија, Чехословачка, Пољска, Литванија, Белгија, Мађарска, Шведска, Грчка)² стекле право гласа, као и да

1 Рад је резултат пројекта бр. ОИ177030 Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Цитат из: *Женски покрет*, бр. 7-8, 1926.

2 Пре Првог светског рата жене су стекле право гласа у Аустралији и Новом Зеланду, неким

су у деценији по успостављању мира уследиле велике друштвене и културне промене (потпуно отварање могућности за школовање жена, преиспитивање питања слободе жене и мушкарца, сексуалности као такве, скраћивање косе и сукања итд). Међутим, последњих тридесет година ове тврдње су доведене у питање због појаве и коришћења нових теоријских приступа у историјској анализи, али и проширења истраживачког поља изван западног културног круга.

Преиспитивање места и простора који су припадали женама у рату и питање њиховог утицаја на политички, друштвени, економски и културни положај жена представљају велике теме друштвене, женске и родне историје у последњим деценијама 20. и почетком 21. века.³ У историографији су редефинисана значења рата и његових последица, а увођењем нових тема истраживања измењене су суштинске компоненте за његово разумевање. Посебно је значајно да су историчари који се баве родном и друштвеном историјом анализирали друштвене/класне хијерархије, рад, друштвени и политички активизам, различита искуства женског „кућног фронта“ (home front) и мушког, војног фронта.⁴ У радовима у којима су интерпретације засноване на категорији род (Gender) као моћној аналитичкој алатки за разумевање ратних и послератних процеса у животима жена и мушкараца истиче се да је рат изазвао најизразитију поделу нове „мушкости“ и „женскости“ у оквиру националних задатака.⁵

Осим Франсоаз Тебо и Гизеле Бок⁶ мит о великој промени након рата

државама САД, као и на различитим нивоима у Финској, Норвешкој и Шведској.

3 На пример: *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, M. R. Higonnet, J. Janson, S. Michel, M. C. Weitz (eds.), New Haven: Yale University Press, 1987; „Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century“, F. Thebaud (ed.), у: *A History of Women in the West*, 5, G. Duby, M. Perrot (eds.), Harvard University Press, 1994; Sharon Ouditt, *Fighting Forces, Writing women, Identity and Ideology in the First World War*, London: Routledge, 1994; Susan Grayzel, *Women's Identities at Wars. Gender, Motherhood and Politics in Britain and France during the First World War*, The University of the North Carolina Press, 1999; *Gender and the Great War*, Edited by Susan R. Grayzel and Tammy M. Proctor, Oxford UPress, 2017.

4 *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*, Nancy M. Wingfield and Maria Bucur (eds.), Bloomington: Indiana University Press, 1, 2006, 6-8.

5 *Introduction, Gender and the Great War*, Edited by Susan R. Grayzel and Tammy M. Proctor, Oxford UPress, 2017, 1-8. Маскулинизовани обрасци у политикама рата такође су били тема историографских анализа. Нпр. *Masculinities in politics and War. Gendering Modern History*, S. Dudink, K. Hagemann, J. Tosh (eds.), Manchester: Manchester University Press, 2004.

6 Франсоаз Тебо, француска историчарка, у познатом раду *Велики рат и његова људска разлика* закључила је да рат није допринео политичкој и економској еманципацији жена у Европи и да је отупио оштрицу јаким женских покрета у Европи. Стицање грађанских и политичких права жена после рата било је закаснила последица предратних активности а не признање за подршку жена позадинском фронту или хуманитарном раду. Тебо је одбацила тезу да је рат значио прекретницу у запошљавању жена и истакла да је за последицу имао репатријархализацију друштва. (Francoise Thebaud, „The Great War and the Triumph of Sexual Division“, у: „Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century“, F. Thebaud (ed.) у: *A History of Women in the West*, 5, G. Duby, M. Perrot (Eds.), 23-74. Такође: Гизела Бок, *Жене у историји Европе*, Београд: Клио, 2005, 231).

деконструисан је у радовима којима је указано да су повратак с бојишта и слављење ратника означили повратак жена у предратне улоге и њихово уздицање.⁷ У бројним интерпретацијама указано је на то да су ова питања дубоко повезана са ширим односом према женама у држави и друштву, односно да је женска улога у рату великим делом била производ односа политичких ауторитета према њима, да је зависила од могућности њиховог приступа политичким и друштвеним структурама, као и репрезентативној вредности жена за државу. У сваком случају, било да је реч о ратној хуманитарној женској активности, позадинској борби за очување породица и имања, радницама запосленим у привреди у току рата или пропагандној иконографији, жене су имале великог удела у успешној милитаризацији друштава и државној реторици током ратних збивања. У неким анализама које се односе на средњу и источну Европу наведено је да је главна брига политичких елита после рата у новоствореним државама била консолидовање националних идентитета. Остала питања, која су се појавила као последица ратних искустава и прилика, потиснута су у други план. Економски, политички, социјални и други проблеми и пројекти били су уоквирени првенствено у етно-националном раму. Даље, указано је да је жељена политичка и друштвена стабилност, упркос реторици, постигнута и обновом традиционалних родних образаца. Коначно, у неким интерпретацијама истиче се да су многи процеси текли паралелно са демократским променама у већини земаља, односно да су политичка, економска, национална и социјална еманципација њихових грађана и грађанки често биле праћене таласима ретрадиционализације и „повратка на старо“, што је најексплицитнији израз добило у фашистичкој и националсоцијалистичкој идеологији.⁸

Рат у Европи оставио је пустош у којој је страдало скоро девет милиона војника и шест милиона цивила, око 20 милиона мушкараца било је повређено и осакаћено (многи трајно), а многи су имали психолошких проблема. Стотине хиљада цивила вратило се из логора, интернације, избеглиштва и са присилног рада. Укључивање демобилисаних војника у живот, страх од незапослености, таласи криминала невиђених размера и револуционарна дешавања подстакнута збивањима у Русији, били су опште место у послератним друштвима. Коначно, рат је донео глад, болести и цивилне жртве. Или, како се наводи, после 1918. године наступиле су „године нереда и преокрета, неприродних поремећаја који су били покренути великим несрећама које је рат донео“.⁹ У исто време поратне године биле су изузетно важне у обликовању будућих процеса,

7 Erika Kuhlman, *Reconstructing Patriarchy after the Great War. Women, Gender and Postwar Reconciliation between Nations*, New York: Palgrave Macmillan, 2008, 4, 9.

8 *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*, 2; Ida Ograjšek Gorenjak, *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, 2014, Zagreb: Srednja Evropa, 54-55.

9 *Aftermaths the War. Women's Movement and Female Activists 1918–1923*, I, Sharp nad M. Stibbe (Eds.), Leiden-Boston: Brill, 2011, 2-4.

посебно због нестабилних и променљивих услова политичког, економског и друштвеног живота. Неки аутори/ке истичу радикалан потенцијал послератног доба за различите врсте политичког и друштвеног преговарања у оквиру којих родни односи заузимају важно место.¹⁰ Други наводе да су државе биле пред изазовима неопходности спровођења политика војне, али и „културне демобилизације“ управо због великих подела у друштву, патњи и беса некада усмерених на непријатеља, а у околностима мира упућених ка сопственој заједници. Повратници су понекад осећали да промењено поратно друштво није представљало остварење њихових снова, односно било је пуно разочарања због сиромаштва и небриге заједнице. У процесима обнављања „природног и нормалног поретка ствари“ повратак жена у старе улоге мајки, супруга и неговатељица био је изузетно важан, без обзира на женска ратна искуства и доприносе („кућни фронт“, живот у окупираној земљи где су бринуле и обезбедиле опстанак породица, пожртвованост у добровољним медицинским мисијама, лечењу и неговању болесних и рањених, учешће у војним операцијама, рад у фабрикама).¹¹ Дакле, у неким „старим“ или у новонасталим европским државама женски доприноси рату били су, непосредно по успостављању мира, потиснути у други план у свим аспектима живота, од стицања пуноправног статуса грађана/ки до маскулинизованих комеморативних пракси.¹² Ово је било у супротности са уверењем већих или мањих групација жена и мушкараца који су их подржавали да су ратне заслуге довољан „кредит“ за промену њиховог неравноправног друштвеног и политичког положаја. Зато су многи национални женски покрети широм Европе своје стратегије у борби за стицање грађанске и политичке равноправности често заснивали на ратним искуствима и доприносима.

Жене у Србији су у рату биле лекарке, добровољне болничарке, ратнице, саучеснице у Топличком устанку 1917, чуварке породица, кућа и имања у окупираној земљи. Спремале су храну и одећу за заробљене и интерниране, прикупљале новац и радиле на пропаганди у корист домовине у иностранству.¹³

10 Исић, 5.

11 Christine Bard, „A bitter-sweet victory: Feminism in France (1918-1923)“, у: *Aftermaths the War. Women's Movement and Female Activists 1918-1923*, I, Sharp and M. Stibbe (Eds.), 199.

12 Melissa Bokovoy, „Kosovo Maiden(s): Serbian Women Commemorate the Wars of National Liberation 1912-1918“, у: *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*, 157-171.

13 О различитим улогама жена у рату у Србији опширније у: *Српкиње у служби оџаџбини и народу за време Балканских рајдова 1912. и 1913. године и за време Светској рајди 1914-1920*, Београд: Женска секција ФИДАК-а, 1933; Божица Младеновић, *Жена у Топличком устанку 1917. године*, Београд: Социјална мисао, 1996; Иста, „Женско друштво између љубави и страха: Дневник Наталије Аранђеловић од 1915. до 1918. године“, *Теме*, XXXVIII, бр. 2, Ниш, април-јун 2014, 723-732. Јасмина Милановић, *Делфа Иванић. Заборављене усјомене*, Београд: Еволута, 2015. За простор новостворене Краљевине видети: *Сјоменица са I конгреса жена Краљевсјива Срба, Хрватсја и Словенаца*, Београд, 1920, 12, 21, 22, 59-65; I. O. Gorenjak, *Opasne iluzije*, 71-72.

У првим послератним годинама женске организације различитог усмерења, од феминистичких до хуманитарних, своја очекивања и стратегије темељиле су на специфичном сећању на искуства и доприносе жена победи у рату и настанку нове државе (Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца). У процесу стварања разгранате мреже женских удружења, када су постојале наде и вера у демократизацију друштва а самим тим и промену положаја жена, представе о њиховим заслугама имале су значајну улогу. Формулисање програма, циљева рада и захтева бројних женских организација најчешће су полазили од већ обликованог сећања на ратне страхоте и улогу жена у њиховом превазилажењу. Ово је било опште место организација које су се залагале за женско право гласа (*Друштво за просвећивање жене и заштити њених права* у Београду и Сарајеву, демократско удружење југословенских жена *Посетиримство* у Загребу, 1919), за потпуну промену друштвено-економских односа (социјалдемократиње/комунистиње), као и организације која је тежила остваривању политичке, правне, економске и друштвене равноправности жена (*Народни женски савез Срба, Хрвата и Словенаца*, 1919).¹⁴

Непосредно после рата нова држава била је земља политичких, економских, правних, верских и културних противуречности.¹⁵ Сурова свакодневица у изузетно осетљивом друштву била је према искуствима и уверењима савременика делом производ и ратом поремећених „традиционалних

14 Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*, 1978, Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju; Lydija Sklevicky, „Karakteristike organizovanog delovanja žena u Jugoslaviji u razdoblju do II svetskog rata“ (I), *Polja – časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 309 (1984), 415-417. <http://polja.rs/wp-content/uploads/2016/11/Polja-308-43-45.pdf>; Neda Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd: Devedesetčetvrta, Žene u crnom; Ida Ograjšek Gorenjak, *nav gelo*; радови у компаративним студијама и зборницима, нпр. Jelena Petrovic, „Društveno političke paradigme prvog talasa jugoslovenskih feminizama“, у: *Jugoslovenski feminizmi*, ur. Jelena Petrović, Damir Arsenijević, *Pro Femina*, leto/jesen 2011, 2. specijalan broj, 59-80; Thomas Emmert, „Ženski pokret“: The Feminist Movement in Serbia in the 1920s, у: *Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav successor states*, ur. Sabrina Remet, 33-49, University Park, Pa: The Pennsylvania State University Press, 1999; Ивана Пантелић, „Неки аспекти положаја жена у Краљевини Југославији“, *Књиженство*, часопис за студије књижевности, рода и културе, 2011, <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=17>; Ана Столић, „Ратни доприноси жена и послератна борба за право гласа у Србији (Краљевини СХС) 1918-1921“, *Крај Великој раји – њуј ка новој Европи*, Ур. Александар Растовић, Миљан Милкић, Београд 2020, 285-299.

15 О томе опширније у: Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, књига прва, *Краљевина Југославија 1914-1941*, Београд: Нолит, 1988; Љубодраг Димић, *Срби и Југославија: историја, друштво, политика (Поилед с краја века)*, Београд: Стубови културе, 1998; Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд: Клио, 2013.

моралних вредности¹⁶. Феномени као што су проституција¹⁷ и ванбрачно рођена деца добијали су све чешће простор у штампи, а најчешће у женским часописима. У најангажованијем феминистичком *Женском њокреју*, од 1920. године гласилу *Друштва за просвећивање жене и заштити њених људских права*, у сваком броју објављују се текстови о овим појавама. У њима се истиче да се проблеми понижавајућег положаја проститутки или мајки ванбрачне деце неће решити државном интервенцијом, смањењем броја проститутки или изградњом „сигурних кућа“, него базичном борбом жена за своја грађанска и политичка права. Женски покрет у Југославији био је у целом међуратном периоду јединствен (грађанско и комунистичко крило) у погледу потребе укидања јавних кућа и регламентације проституције којом су проститутке криминализоване и сматране извором заразе од полних болести. У овом часопису се помиње и лицемеран однос који у јавном дискурсу постоји према женској сексуалности.¹⁸ Питање двоструких „моралних“ стандарда у друштву често је постављано првих година излажења часописа¹⁹, а захтев за променом стања уврштен је и у одлуке скупштине *Народне женске савеза Срба, Хрватиа и Словенаца* из 1923. године. Ово је било посебно важно у погледу положаја ванбрачних мајки и њихове деце, јер Српски грађански законик није предвиђао институцију утврђивања очинства. Захтев за „једним моралом“ за мушкарце и жене био је тема јавних предавања у Београду и Новом Саду.²⁰ Проблем је био актуелан и у ширем контексту међународног женског покрета пре Првог светског рата. Тако је у оквиру *Међународне женске савеза (International Council of Women)* радио *Комитет за једнаке моралне стандарде и њиховину женама*.²¹ У резолуцијама првих послератних конгреса *Међународне алијансе*

16 Алармантни примери о драматичном паду система вредности у Србији: жене се избацују из кућа и доводе младе девојке, родитељи имају децу у неким рударским местима само због 150 динара које добијају од управе рудника за свако рођено дете. Т. Emmert, „Ženski pokret: The Feminist Movement in Serbia in the 1920s“, 45. О томе говоре и бројна дела послератне књижевности.

17 О проституцији у окупираном и поратном Београду: Светлана Стефановић, „Проституција, трговина белим робљем и сузбијање венеричних болести у Србији у 19. и првој половини 20. века“, 800 година српске медицине, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 547-560; Jovana Knežević, „Prostitutes as a Threat to National Honor in Habsburg Occupied Serbia during the Great War“, *Journal of the History of Sexuality* 20, no. 1 (2011): 312-335.

18 Нпр. да је услед „у рату измењене психе жена“ повећан број женских брачних неверстава. *Женски њокреј*, бр. 4, април 1923.

19 Посебно у вези с трагичним догађајем самоубиства професорке и феминисткиње Ружице Стојановић. Тада су Паулина Лебл Албала, Зорка Каснар, Катарина Богдановић и Делфа Иванић објавиле ангажоване текстове о неравноправном положају жена и „двоструком моралу“. (*Женски њокреј*, бр. 7; бр. 8, 1920. Погледати и текст Милеве Милојевић, „Један морал за жене и људе“, *Женски њокреј*, св. 9 и 10, 1921, 275-286).

20 *Женски њокреј*, св. 9 и 10, 1921.

21 У њему је пред почетак рата Марија Милошевић заступала *Српски народни женски савез*.

за *право гласа жена* (*International Alliance for Women's Suffrage*) ово питање је заузимало истакнуто место.²²

Заштита права жена и деце била је у средишту интересовања и дефинисања захтева најзначајнијих женских организација у Србији и Југославији. *Народном женском савезу СХС*, који је настао на темељу предратног Српског народног женског савеза, приступило је приликом оснивања 1919. године неколико највећих предратних српских хуманитарних удружења жена: *Београдско друштво*, *Коло српских сестара*, *Јеврејско женско друштво*, *Материнско удружење*, *Друштво кнегиња Љубица*.²³ У послератним условима она су се бавила пружањем помоћи инвалидима, жртвама рата и ратној сирочади.²⁴ Стање на том плану било је алармантно: према статистичким подацима за 1923. годину у земљи је било 103.320 ратне сирочади, а 94.820 деце без икаквог старања. Државни програм заштите делимично је реализован посредством *Друштва за заштитиу југословенске деце*, али је тај програм обухватио децу до њихове шеснаесте године, која су потом упућивана у поправне домове, заводе за присилан одгој и присилан рад. Женска популација која је у тим годинама остављена без старања била је, према мишљењу многих, изложена опасностима трговине белим робљем и проституције. Државна социјална политика у погледу положаја самохраних мајки, радница и њихове деце, проститутки и деликвената оштро је критикована у часопису *Женски покрет*. У тексту *О невољама наше деце* Драга Стефановић је навела да је дневно издвајано из буџета Министарства за социјалну политику 36 пара за сирочад у колонијама, породицама и приватним установама, а из буџета Министарства унутрашњих дела 27.40 динара за полицијске коње и 5.65 динара за полицијске псе.²⁵

У првим послератним годинама у текстовима у *Женском покрету* осећао се јак критички замах и према другим државним политикама. Иако је целокупан женски покрет у новој држави заступао становиште политичке неутралности, његова оштрица је понекад задирала и у проблеме корупције заогрнуте интересима националне политике. Став о аполитичности постепено се мења средином двадесетих година после разочарања због неуспеха борбе за стицање

(Ана Столић, „Између национализма и интернационализма. Српкиње на конгресима организација Међународног женског покрета до Првог светског рата“, *Историјски часопис*, књ. LXVII (2018), 311-340).

22 Report of Eighth Congress, Geneva, Switzerland, June 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 1920, као и на конгресу ове организације у Риму 1923, *Женски покрет*, св. 2, фебруар 1923.

23 Савез је до 1921. године окупио 205 женских организација из Краљевине СХС.

24 *Коло српских сестара* је 1919. године отворило *Инвалидски дом* у Београду у коме је било збринуто око 4000 ратних војних инвалида.

25 *Женски покрет*, св. 4, април 1924, 163-168; T. Emmert, „Ženski pokret“: The Feminist Movement in Serbia in the 1920s, 40.

грађанских и политичких права жена.²⁶ На другој страни, хуманитарни циљеви рада бројних организација у саставу *Народној женској савеза СХС* указивали су на наставак предратне традиције активности жена у Краљевини Србији и другим деловима нове државе.²⁷ На првом конгресу *Савеза* 1919. године његова новоизабрана председница Даница Христић²⁸ је одмах на почетку свог обраћања истакла значај добротворног рада: „Не пролива се више крв, али су остале незалечене ране, не трули више војник у своме рову, али се дома није вратио дуго очекивани син, отац, муж, брат. Свуда, у породици, друштву и држави, настали су проломи које ваља попунити, поправити. Пред нама је огроман низ послова и дужности...”²⁹ Међу бројна правила и циљеве *Народној женској савеза СХС* уврштени су заштита деце и етичко питање.³⁰ На иницијативу Данице Христић почетком 1922. године у оквиру *Савеза* формира се *Секција за заштитиу најушћене женске младежи*. Заштита деце и женске омладине била је главна тема на његовом Трећем конгресу у Љубљани 1922. године. Тада су реферате поднеле Даница Христић, Алојзија Штеби, Адела Милчиновић, Јованка Шиљак и Зорка Јанковић. Секција је од јуна 1924. године прерасла у самостално друштво *Заштитиа девојака*, односно *Друштво за заштитиу девојака* са средиштем у Београду. Њиме је у наредне три године руководила Зорка Јанковић.³¹

Главни циљ *Друштва* био је да „морално и физички и материјално заштићава небзбринуту женску младеж од 7 до 21 године без разлике у вери и

26 Т. Emmert, *истио*, 43.

27 У Загребу је 1912. године основан покрет *Патронажа девојака* којим је управљала Тинка Шиловић. (Зорка Јанковић, „О палима“, *Жена и свет*, бр. 3, 1926, 8. Од 1927. године у Загребу ради *Друштво пријатеља младих девојака*. С. Стефановић, *нав. дело*, 557).

28 Даница Христић (1864-1923), председница *Српској народној женској савеза*, прва председница *Народној женској савеза СХС* (до 1921), хуманитарна радница која се највише бавила проблемима заштите деце, потпредседница *Друштва за заштитиу југословенске деце*, изасланица *Народној одбора за заштитиу југословенске деце* на Првом међународном конгресу заштите деце у Женеви 1919, потпредседница *Народној одбора за помоћ гладнима у Русији*, оснивачица *Друштва за заштитиу девојака*.

29 *Сјоменица са I конгреса Народне женске савеза Срба, Хрватца и Словенаца* одржаног у Београду 21, 22 и 23. септембра 1919. г., Београд 1920, 7.

30 *Истио*, 121.

31 Зорка Јанковић (1870 – после 1933), хумантарна радница, преводилац, књижевница. Једна од оснивачица *Савеза Српкиња из Војводине и Хрватске*. Објављивала у *Бранковом колу* и часопису *Жена и свет*. Једна од сарадница на изради публикације *Српкиња, њезин живот и рад...* (Сарајево, 1913), ауторка монографије *Женско питање* (Нови Сад, 1911) и *Проблем Савеза* (Београд, 1926). Псеудоним Мира Великовецка. Српски биографски речник, књ. 4, главни уредник Чедомир Попов, Матица Српска, Нови Сад; Будућност, Нови Сад, 2009, 285; <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors/zorka-jankovic>

народности³². У суштини, реч је о борби с последицама проституције, јер су њене жртве „првенствено женска деца“. Зато је оно руководило Склоништем за девојке у Београду, а његов подбор у Славонској Пожеги водио је радионицу за обуку у женским занатима.³³ Друштво је рачунало на помоћ министарства социјалне политике и министарства здравља, али, како је Јанковићева навела, и на „женски емотивни и хумани капацитет“. Истицала је да жене могу доста да учине „као господари на приватном пољу рада, али могу врло мало као фактори у државним пословима“.³⁴ У позадини оваквог сувереног заузимања простора приватне сфере у оквиру које се исказује спремност да се поведе борба с појавом која је оцењена као друштвено зло, Јанковићева је најсажетије изнела суштину целокупног хуманитарног женског рада у прошлости и у савременом тренутку. Реч је о активностима жена које, наводно, нису спадале у домен политике, јер су се односиле на њихове улоге из области приписиваној приватној сфери иако је њихова делатност имала јавну функцију. Овај патријархални облик женског повезивања посебно би требало имати у виду када се он а priori повезује са еманципаторским деловањем.³⁵ У исто време, ово је још један аргумент у прилог тезе о порозности граница приватно/јавно, односно о томе да је подела на две одвојене сфере живота у модерном добу својеврсна идеолошка конструкција. Шире гледано, током 19. и у 20. веку у земљама у којима нису имале грађанска и политичка права, жене су стратешки користиле улоге из „приватне сфере“ (материнство, старање, васпитање деце, брига о слабима, старима и немоћнима) за јавно деловање и обликовање захтева за политичком, економском и друштвеном равноправношћу.

У овој фази истраживања о политикама женског покрета у првој деценији после Првог светског рата, сазнања о раду *Друштва за заштити девојака* и његовим штићеницама заснована су првенствено на написима у штампи. Посебно место заузима серија текстова Зорке Јанковић у часопису *Жена и свет* из 1926. године коју је она насловила „О палима“, а у којима је под шифрованим идентитетима изнела случајеве из праксе овог удружења. Приче о скитњи, крађама, бекствима из прихватилишта, напастовањима над младим девојкама, тужна су слика великог друштвеног проблема. Јанковићева постојеће стање првенствено види као непосредну последицу рата: „Деца нам се рађају и расту на пољуљаним породичним темељима. Отац или се није вратио из рата или се

32 З. Јанковић, „О палима“, *Жена и свет*, бр. 3, 1926, 8. Као званичан почетак рада *Друштва* Јанковићева је навела долазак у стан Данице Христић, седамнаестогодишње девојке која је затражила заштиту (20. јануар 1923); *Исти*, бр. 5, 14.

33 С. Стефановић, *нав. дело*, 556.

34 З. Јанковић, *нав. дело*, 8.

35 Jelena Petrovic, „Društveno političke paradigme prvog talasa jugoslovenskih feminizama“, у: *Jugoslovenski feminizmi*, ur. Jelena Petrović, Damir Arsenijević, *Pro Femina*, leto/jesen 2011, 2. specijalan broj, 70.

вратио као инвалид или се отуђио од породице, мати остављена, неспремна за самоодржање, ударом збуњена, губи свест о својим дужностима. Понегде су обоје без крова, без зараде, без здравља, препуштају децу улици. Ту се напуштена деца гомилају, постају терет друштву. А друштво – за веће терете онеспособљено, овог се и не лаћа или га збаца.³⁶

Ко је чинио свет „палих“? Значење ове речи у тадашњем колоквијалном говору везано је за девојчице, девојке и жене које су, често насилним путем, ступиле у сексуалне односе ван брака, остале у другом стању, родиле ванбрачну децу или их убиле („чедоморство“ је било кривично дело).³⁷ Реч је најчешће о деци ратној сирочади, девојчицама које су услед сиромаштва, болести родитеља или алкохолизма у породици биле препуштене улици или, често само привремено, смештене у прихватилишта, код сродника или непознате породице као испомоћ. Њихова друштвена маргинализација, здравствено и емотивно пропадање најчешће је започињало насиљем које је над њима извршено. И када је случај био пријављен, процедура која је следила, од лекарског прегледа којим је утврђивано да ли су заражене полним болестима до даљег процесуирања, уколико не би дошле под заштиту *Друштва*, указује да су девојке биле под лупом институција моћи, али не и виновници догађаја. Бројни су случајеви да су се окретале скитњи, проституцији, крађама или су радиле као слушкиње, чак и као ниже службенице где су биле изложене малтретирању надређених.³⁸ Међу њима, проститутке су чиниле најнижи друштвени слој који је због двоструких стандарда у систему вредности држава у неким интервалима толерисала. Њихов пут до проституције био је углавном познат. Дешавало се и да, преварене од људи на које су се ослањале, почну да се баве проституцијом радећи као артисткиње, келнерице или собарице.³⁹ Показало се, као и свуда у свету, да укључивање полиције, лекара и спровођење многих принудних мера над девојкама најчешће није давало резултате. Анализирајући друштвено порекло и одговорност друштва за овакво стање, Јанковићева је ипак укључила и савремени медицински дискурс о наследним факторима девијантних друштвених понашања. Запитала је: „Шта рађа мати скитница, блудница нечисте крви? Какво је потомство оца пијанице, паралитичара?“⁴⁰

Другу, потпуно засебну групацију угрожених чиниле су, према њеном мишљењу, неудате мајке и њихова ванбрачна деца. За њих нису постојали никакав утврђен систем нити законодавна процедура, осим кривичног гоњења у случајевима чедоморства, већ само општа друштвена стигматизација. Међу

36 „О палима“, *Жена и свет*, бр. 5, 1926, 14.

37 *Истио*, бр. 4, 14.

38 *Истио*, бр. 5, 14; бр. 6, 16.

39 *Истио*, бр. 9, 21.

40 *Истио*, бр. 4, 14.

њима је издвојила две групе младих жена: оне које на сваки начин остају уз своју децу и у тешким поратним условима их одгајају и на оне које децу предају трећим лицима на старање и бригу.⁴¹ Упоредјујући друштвену, правну и материјалну позицију самохраних мајки, закључила је да је у одређеним ситуацијама положај проститутке био законски погоднији.

Примери које је описала у текстовима послужили су јој и као повод да се понове захтеви који су већ неколико деценија били познати у европском феминистичком дискурсу, да би убрзо након рата постали део програма и југословенског и српског женског покрета. Извештавајући о „палима“, Зорка Јанковић обавештава читатељке *Женској светли* који је био југословенски оријентисан елитистички часопис, али није имао ангажовану оштрицу часописа *Женски њокрећ*, о нимало лепим странама свакодневице. Она наглашава потребу доношења закона о аболитији проституције (укидања државно регулисане проституције што је једним делом већ уродило плодом јер су јавне куће укинуте у Србији и у Загребу), закона који би штитио мајке ванбрачног детета кроз процедуру утврђивања очинства, признавања детета и права на наслеђивање. Сматрала је да је посебно важно да ове мајке стекну право повратка на посао, да се не раздвајају на силу од деце, али и да се укине закон који је кажњавао чедоморство. На иницијативу *Друштва за заштити девојака* основан је национални комитет који је постао део *Међународног удружења за сузбијање трговине белим робљем*. Према извештају из 1925. године *Друштво* је прихватило 88 девојака, а из претходних година имало је већ 213 штићеница. Успех у њиховом удаљавању са улице био је око 16%.⁴² Посматрано шире, ови текстови пружају увид у механизме помоћу којих се репродукују стари родни обрасци о посебној, заштитничкој улози жене неговатељице, о постојању некаквог „природног“ емотивног разумевања *жена за жене* и о неопходности да оне преузму бригу о „палима“ у ситуацији када је држава заказала. Разматрајући особине и својства својих питомица, који су делом образовани током најранијег детињства, Јанковићева апелује на жене и њихову осећајност која би им омогућила да осете радости и туге бављења овим хуманитарним радом. Материнство као врхунска вредност, способност и капацитет жене и даље је високо позиционирано у аргументацији приликом постављања захтева за боље и праведније друштво.⁴³ Хуманитарни, неговатељички аспект рада био је према мишљењу различитих групација жена у Србији и Југославији важан због непостојања одговарајуће социјалне политике. Њиме су наглашаване традиционалне женске улоге у ситуацији када ова питања нису приоритет

41 *Исти*, бр. 8, 13.

42 *Исти*, бр. 6, 12.

43 *Исти*, бр. 4, 14.

онима који заузимају позиције моћи.⁴⁴ Објављени подаци о успешности склањања са улица младих девојака од 16% указују да многи проблеми нису били у фокусу државне социјалне политике. Међутим, хуманитарни вид деловања био је за многе ангазоване жене у српском и југословенском женском покрету недовољан, застарео и контрапродуктиван. Схватање да је једино решење ових питања у остваривању потпуних легитимних позиција жена као грађанки и индивидуа делиле су поједине групе у женском покрету и мушкарци који су их подржавали.⁴⁵ Они су се залагали за активну и непосредну борбу за грађанска и политичка права и сматрали су да се добротворним радом чини само уступак држави. Поделе у оквиру *Народној женској савеза СХС* биле су због тога неминовне. Оставка његове председнице Данице Христић због изгласавања Резолуције Савеза о праву гласа жена 1921. године⁴⁶ била је само увод у будуће догађаје.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ:

Женски покрет. Оріан Друштва за просвећивање жена и заштити њених права, Београд, 1920-1924.

Жена и свет, Београд, бр. 3-9, 1926.

Споменица са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрватиа и Словенаца, Београд, 1920.

The International Woman suffrage alliance. Report of Eighth Congress, Geneva, Switzerland, June 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 1920, Munchester, 1920.

ЛИТЕРАТУРА:

Aftermaths the War. Women's Movement and Female Activists 1918-1923, I, Sharp end M. Stibbe (eds.), Leiden-Boston: Brill, 2011.

Behind the Lines: Gender and the Two World Wars, M. R. Higonnet, J. Janson, S. Michel, M. C. Weitz (eds.), 1987, New Haven: Yale University Press.

Božinović, Neda, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd: Devedesetčetvrt, Žene u crnom, 1996.

Бок, Гизела, *Жене у историји Европе*, Београд: Клио, 2005.

44 T. Emmert, „Ženski pokret: The Feminist Movement in Serbia in the 1920s“, 46.

45 Ове појаве су биле врло блиске расколу у феминистичком обликовању захтева у послератној Европи између оних који су истицали апсолутна права жена као индивидуа и оних који су наглашавали њихову одговорност као мајки и радница према друштву. Karen Ofen, *Evropski feminizmi 1700–1950. Politička istorija*, Beograd: Evoluta, 2016, 303.

46 Jovanka Kecman, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*, 170. Можда је због тога *Друштво за заштити девојака* одмах по званичном почетку рада тражило од Министарства социјалне политике да се исели канцеларија *Савеза* из куће коју су делили. *Женски покрет*, бр. 8, 1925.

Bokovoy, Melissa, „Kosovo Maiden(s): Serbian Women Commemorate the Wars of National Liberation 1912-1918“, *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*, Nancy M. Wingfield and Maria Bucur (eds.), Bloomington: Indiana University Press, 2006.

Gender and the Great War, Edited by Susan R. Grayzel and Tammy M. Proctor, Oxford UPress, 2017.

Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe, Nancy M. Wingfield and Maria Bucur (eds.), Bloomington: Indiana University Press, 2006.

Gorenjak Ograjšek, Ida, *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Zagreb: Srednja Evropa, 2014.

Grayzel, Susan, *Women's Identities at Wars. Gender, Motherhood and Politics in Britain and France during the First World War*, The University of the North Carolina Press, 1999.

Димић, Љубодраг, *Срби и Југославија: њеросћор, грушћиво, њолићика (Поћег с краја века)*, Београд: Стубови културе, 1998.

Emmert, Thomas, „Ženski pokret: The Feminist Movement in Serbia in the 1920s“, *Gender Politics in the Western Balkans: Women and Society in Yugoslavia and the Yugoslav successor states*, ur. Sabrina Remet, University Park, Pa: The Pennsylvania State University Press, 1999, 33-49.

Kecman, Jovanka, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918-1941*, Beograd: Narodna knjiga – Institut za savremenu istoriju, 1978.

Kuhlman, Erika, *Reconstructing Patriarchy after the Great War. Women, Gender and Postwar Reconciliation between Nations*, New York: Palgrave Macmillan, 2008.

Masculinities in politics and War. Gendering Modern History, S. Dudink, K. Hagemann, J. Tosh (eds.), Manchester: Manchester University Press, 2004

Милановић, Јасмина, *Делфа Иванић. Заборављене усјомене*, Београд: Еволута, 2015.

Младеновић, Божица, *Жена у Топличком устанку 1917. године*, Београд : Социјална мисао, 1996.

Иста, „Женско друштво између љубави и страха: Дневник Наталије Аранђеловић од 1915. до 1918. године“, *Теме XXXVIII*, бр. 2, Ниш, април-јун 2014, 723-732.

Ofen, Karen, *Evropski feminizmi 1700-1950. Politička istorija*, Beograd: Evoluta, 2016.

Ouditt, Sharon, *Fighting Forces, Writing women, Identity and Ideology in the First World War*, London: Routledge, 1994.

Петрановић, Бранко, *Историја Југославије*, књига прва, *Краљевина Југославија 1914-1941*, Београд: Нолит, 1988

Petrović, Jelena, „Društveno političke paradigme prvog talasa jugoslovenskih feminizama“, *Jugoslovenski feminizmi*, ur. Jelena Petrović, Damir Arsenijević, *Pro Femina*, leto/jesen 2011, 2. specijalni broj, 59-80.

Sklevicky, Lydija, „Karakteristike organizovanog delovanja žena u Jugoslaviji u razdoblju do II svetskog rata“ (I), *Polja – časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja* 309 (1984), 415-417. <http://polja.rs/wp-content/uploads/2016/11/Polja-308-43-45.pdf>

Срћкиње у служби оћићубини и народу за време Балканских раћова 1912. и 1913. јодине и за време Свећиској раћића 1914-1920, Београд: Женска секција ФИДАК-а, 1933.

Стефановић, Светлана, „Проституција, трговина белим робљем и сузбијање венеричних болести у Србији у 19. и првој половини 20. века“, *800 јодина срћске медићине*, Београд: Српско лекарско друштво, 2018, 547-560.

Столић, Ана, „Између национализма и интернационализма. Српкиње на конгресима организација Међународног женског покрета до Првог светског рата“, *Историјски часопис*, књ. LXVII (2018), 311-340.

Столић, Ана, „Ратни доприноси жена и послератна борба за право гласа у Србији (Краљевини СХС) 1918-1921“, *Крај Великој ратна – иући ка новој Европи*, Ур. Александар Растовић, Миљан Милкић, Београд 2020, 285-299.

Чалић, Мари Жанин, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд: Клио, 2013.

Thebaud, Francoise, „The Great War and the Triumph of Sexual Division“, *A History of Women in the West*, 5, G. Duby, M. Perrot (Eds.), Harvard University Press, 1994, 23-74.